

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 364-322 (477)

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОСТІР ВОЛОНТЕРСТВА В УКРАЇНІ: КОНТЕКСТИ ТА ДИНАМІКА

О. О. Проценко

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
вул. Ахсарова, буд. 5 кв. 111, м. Харків,
olga.protsenko@aiesec.net*

У статті проаналізовано динаміку розвитку волонтерства в Україні. Наведено результати досліджень волонтерства українськими соціологічними службами. Порівнюється місце України у міжнародному рейтингу благодійності за останні 6 років. Описано законодавчі бази розвинених країн світу та законодавча база України стосовно волонтерської діяльності. Виділено певні характеристики соціокультурного та інституційного простору волонтерства в сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: волонтерство, волонтерська діяльність, інституційний простір, соціокультурний простір.

В останні роки відбувається різкий сплеск волонтерської діяльності по всьому світу, що підтверджується різноманітними дослідженнями. Як зазначає І. Чистякова, цей процес відбувається через низку причин: 1) як свідчить міжнародний досвід, використання праці волонтерів – це ефективний спосіб вирішувати складні проблеми однієї людини, суспільства і середовища, які часто виникають на ґрунті недостатньої турботи про суспільне благо; 2) волонтерство приносить нові ідеї, що стосуються вирішення гострих і складних соціальних проблем сучасного суспільства; 3) волонтерство – це спосіб, за допомогою якого кожен, хто хоче, може брати участь у поліпшенні якості життя людства; 4) це механізм, який надає людям можливість адресувати свої проблеми безпосередньо тим, хто здатний їх вирішувати [1].

В сучасній Україні волонтерський рух є однією із найпотужніших сил у секторі громадянського суспільства; цей феномен потребує детального та глибшого дослідження. *Метою* запропонованої статті є аналіз динаміки розвитку та законодавчого контексту волонтерської діяльності в Україні, а також виявлення характеристик соціокультурного та інституційного простору волонтерства в сучасному українському суспільстві.

До недавнього часу найбільш актуальними напрямками діяльності волонтерів в Україні були допомога соціально незахищеним групам населення та благоустрій громадського простору. Один із перших потужних спалахів волонтерства в країні стався під час проведення чемпіонату Європи з футболу 2012 року. За даними організаційного комітету «Євро-2012 Україна», надійшло майже 24 тис. заявок стати волонтерами УЄФА.

Події, що відбувалися у 2013–2014 роках суттєво вплинули на розвиток волонтерства в Україні. Починаючи з 2014 року не тільки зросла кількість українців, які були залучені в волонтерську діяльність, але й суттєво змінилось ставлення населення до волонтерів та їхньої діяльності. Згідно з даними дослідження «Волонтерський рух в Україні», проведеного GfK Ukraine на замовлення ООН в Україні, громадяни України надають великого значення волонтерському руху в розвитку суспільних процесів: 62 % визнають роль волонтерів у змінах останнього року; 85 % вважають, що волонтерський рух допомагає зміцненню миру; 81 % схильні вважати волонтерський рух обов'язковою складовою громадянського суспільства [2].

Дослідження свідчать, що 23 % українців мали досвід волонтерства, з них 9 % почали займатися волонтерством протягом 2014 року. Основним напрямком діяльності волонтерів стала допомога українській армії і пораненим – цим займалися 70 %, волонтерів. 74 % опитаних принаймні раз у житті жертвували кошти на благодійність, з них 25 % зробили благодійні внески протягом останніх 12 місяців. Найпопулярнішими видами пожертв серед громадян були на допомогу українській армії, пораненим і хворим дітям. У 2014 році кількість таких громадян збільшилася (63 %), тоді як раніше в середньому пожертвування здійснювали 49 % з них [2].

У «Світовому рейтингу благодійності» у 2014 році, Україна посіла 69 місце. Це дослідження проводиться з 2008 року британською добродійною організацією Charities Aid Foundation. Рейтинг розраховується за трьома показниками: пожертвування грошима благодійним організаціям; робота громадян в якості волонтерів; надання громадянами допомоги незнайомим людям, яким вона потрібна. Використані дані ґрунтуються на опитуваннях Інституту Геллапа, що охоплює 135 країн світу. З таблиці видно, що місце країни у світовому рейтингу у 2014 році різко підвищилося порівняно з попередніми роками. Особливо розвинутим були грошові пожертви, тоді як кількість допомагаючих в якості волонтера зменшилася [3].

Україна у світовому рейтингу благодійності

Рік	Місце у світовому рейтингу	Грошові пожертви, %	Волонтерська робота, %	Допомога потребуючим, %
2009	150	5	14	19
2010	105	11	30	37
2011	111	7	20	36
2012	102	8	29	36
2013	103	9	26	35
2014	69	38	13	35

За даними соціологічного дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» спільно з Соціологічною службою Центру Разумкова, протягом 2015 року волонтерською діяльністю займалися 13 % українців. Щоденно цією діяльністю займалися близько 5 % українців і 23 % присвячували волонтерству кілька годин на тиждень. Найбільше всього громадяни допомагали армії – 65 %. Також 21 % опитаних надавали допомогу хворим та інвалідам (21 %), на третьому місці була допомога людям, що опинились у складних життєвих обставинах [4].

Відповідно до світових стандартів щодо соціальних рухів волонтерство в Україні стало приймати вид саме такого руху зовсім недавно, й механізми регулювання його ще не до кінця розроблені. Рівень розвитку волонтерства в країні залежить від політико-економічної ситуації, стану некомерційного сектору та ринку праці, від соціокультурних факторів та ін. Важливу роль також відіграє законодавча база у сфері волонтерства.

Європейські держави надають нам певний досвід, показуючи, що законодавча база набуває особливого значення, коли вона створює перешкоди волонтерської діяльності. У тих країнах, де існують міцні традиції волонтерства – в Німеччині та Великобританії – волонтерська діяльність і самі волонтери імпліцитно захищені законом. Країни Центральної та Східної Європи теж зробили крок від офіційного визнання волонтерства до створення правового поля, який сприяє його розвитку. Закони, що регулюють волонтерську діяльність, прийняті в Хорватії, Чехії, Угорщини, Італії, Латвії, Литві, Люксембурзі, Македонії, Польщі, Португалії, Румунії, Іспанії та ін.

Уряди понад 80 країн активно сприяють розвитку національних волонтерських рухів і створюють інфраструктуру для забезпечення розвитку волонтерства на системному рівні [5].

Наприкінці ХХ ст. американський університет ім. Дж. Хопкінса виконав дослідження в 22 країнах, яке показало, що загальна кількість часу праці волонтерів відповідає праці 10,5 млн осіб, що працюють повний робочий день. Кількість волонтерів лише в 36 країнах світу, за підрахунками того ж університету, – понад 131,5 млн осіб. Практика багатьох країн підтверджує, що діяльність волонтерів приносить суспільний прибуток та забезпечує вклад у ВВП від 4 до 8 %.

Регулювати волонтерську діяльність необхідно для гарантування волонтерам захисту та щоб відрізнити їх від найнятих робітників.

Волонтери прямо або побічно підпадають під дію законів про працю, оподаткування і цивільну відповідальність. Волонтери та волонтерські організації, що залучають їх до своєї діяльності, можуть стикатися з низкою проблем: неправильним вживанням законів про працю, оподаткування робочого часу волонтерів, втратою соціальної допомоги з безробіття та ін. [5].

Для того, щоб волонтерська діяльність отримала правове визнання, для створення правових меж функціонування волонтерських організацій і проведення чіткого розмежування між волонтерськими і традиційними соціально-трудовами стосунками, національне законодавство має визначити таку діяльність. Відсутність юридичного визначення поняття «волонтер» і юридично визначених характеристик документу «Угода між учасниками волонтерської діяльності» може привести до того, що, з точки зору права, волонтери вважатимуться найнятими робітниками. Як результат, будь-яка ком-

пенсаційна виплата ним може розглядатися як винагорода за працю, а волонтерська організація, що залучає волонтерів до праці, опиниться в стані порушника трудового законодавства, яке вимагає виплати мінімальної заробітної плати.

Відсутність правового статусу волонтера може призвести до втрати соціальної допомоги з безробіття. При розробленні проекту закону про волонтерську діяльність в Хорватії одне міністерство висловило думку, що, якщо особи, які не мають роботи, забажають працювати на волонтерських засадах, то виплату їм соціальної допомоги з безробіття треба припинити на весь час їхньої волонтерської діяльності.

Ще однією серйозною перешкодою на шляху волонтерства є правила стягування податків з витрат, що відшкодовуються. Міжнародні експерти прийшли до єдиної думки, що волонтери мають право на відшкодування всіх розумних витрат, які понесені ними в процесі волонтерської діяльності. Проте в деяких країнах (Швейцарія, Бельгія, Македонія) відшкодування витрат волонтерам оподатковується; від податків звільнено лише відшкодування витрат найнятим робітникам [5].

З часу незалежності в Україні видано низку нормативно-правових актів на підтримку та розвиток волонтерського руху, зокрема, в Законах України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про соціальні послуги», в яких добровільна праця волонтерів визнається як необхідна і суспільно-корисна. 10 грудня 2003 року затверджено постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг», яке в 2011 році втратило свою чинність у зв'язку з прийняттям Закону України «Про волонтерську діяльність». Але «офіційно легалізованим» волонтерство стало тільки з березня 2015 року, оскільки набрав чинності новий закон (№1408) «Про волонтерську діяльність», а також утворено Раду з координації роботи щодо надання волонтерської та благодійної допомоги при Міністерстві соціальної політики України. Прийняття цього закону свідчить про те, що законодавча база розвивалася із запізненням по відношенню до волонтерського руху. Тобто інституціоналізація волонтерства відбувалася раніше її узаконювання.

Аналіз динаміки розвитку та законодавчого контексту волонтерської діяльності в Україні дає змогу виділити такі характеристики соціокультурного та інституційного простору волонтерства в сучасному українському суспільстві:

- 1) Високий рівень довіри до волонтерів і волонтерства загалом. Згідно з опитуванням Київського міжнародного інституту соціології у 2015 році волонтери мають один із найвищих рівнів довіри в українському суспільстві (на рівні з церквою) [6];
- 2) Актуалізація певних видів волонтерської діяльності, а саме – в умовах військової загрози актуалізуються ті види волонтерства, що спрямовані на сек'юритизацію (питання національної та соціальної безпеки). На сьогоднішній день найбільш розповсюдженими видами волонтерської діяльності є допомога військовим, вимушеним переселенцям із зони конфлікту та Криму;
- 3) Виникнення волонтерського руху серед людей, що самі потребували допомоги. Вимушено переміщені особи стають волонтерами задля допомоги іншим переселенцям і приймають участь в інших видах волонтерської діяльності;

- 4) Активна присутність тематики волонтерства в дискурсі ЗМІ та суперечливість цього дискурса;
- 5) Використання соціальних мереж, ЗМІ для здійснення волонтерських стратегій. Волонтери використовують соціальні мережі та заручаються підтримкою ЗМІ щоб проінформувати про свою діяльність, просити про допомогу та ін.;
- 6) Гетерогенність учасників волонтерської діяльності. До волонтерства залучаються люди різного віку, соціального статусу, статі, професій, релігійних громад;
- 7) Особливості інституціоналізації волонтерства, що пов'язано з відсутності належної законодавчої бази. Дослідники виокремлюють сім основних складників, необхідних для становлення соціального інституту: виникнення потреби; формування загальних цілей; формування соціальних норм і правил; поява процедур, пов'язаних із нормами й правилами; встановлення санкцій для підтримки норм і правил; легітимація системи соціального контролю; утворення статусно-рольової системи членів цього соціального інституту. Українське волонтерство має певний авторитет та високий рівень довіри у суспільстві, а волонтерство сприймається спільнотою як необхідна форма діяльності [7]. Разом із тим, процес інституціоналізації волонтерства в нашій країні відбувається за відсутності остаточно сформованої всеосяжної законодавчої бази (тобто існуючі закони торкаються лише окремих аспектів волонтерської діяльності).
- 8) Використання волонтерства та приналежності до волонтерського руху для накопичення політичного капіталу. На виборах у Верховну раду 2014 році деякі незалежні кандидати в депутати та члени виборчих списків партій, що приймали участь у виборах, позиціонували себе як активні волонтери. У місцевих виборах у 2015 році приймала участь «Волонтерська партія».

Отже, погоджуючись із думкою вітчизняного дослідника І. Юрченко, що волонтерство є способом акумуляції соціального капіталу, потужним інструментом соціального, культурного й економічного розвитку суспільства та органів державної влади щодо вирішення низки соціальних проблем; базисною передумовою й основою діяльності більшості громадських організацій [1, с. 288], підкреслимо, що волонтерство в сучасній Україні має особливі характеристики, що зумовлено певним контекстом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Чистякова І. Становлення міжнародного волонтерського руху / Ірина Чистякова // Педагогічна теорія і практика в контексті інтеграційних процесів. Матеріали Міжнародної Науково-практичної конференції. – Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – С. 284–289.
2. Звіт дослідження «Волонтерський рух в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gfk.com/en-pk/insights/press-release/85-ukrajinciv-vvazhajut-shcho-volonterskii-rukhdopomagaje-zmicnennju-miru/>
3. World giving index: a global view of giving trends [Online]. – Available: <https://www.cafonline.org/about-us/publications>

4. Постмайданна благодійність і волонтерство-2015: результати соцдослідження [Електронний ресурс] // Фонд «Демократические инициативы им. Илька Кучерива». – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/postmaidannazhennja-.htm>
5. *Крапівина Г. О.* Світовий волонтерський рух: стан і статус [Електронний ресурс] / Г. О. Крапівина // Вісник економічної науки України. – № 1(21)/2012. – С. 73–76. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/44739>
6. Довіра до соціальних інституцій та груп [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=579&page=1>
7. *Чухрай М.* Інституціалізація волонтерського руху в Україні: реалії та перспективи [Електронний ресурс] / М. Чухрай // Соціологічні студії. – 2013. – №1(2). – С. 104–108. – Режим доступу: <http://qoo.by/t27>

REFERENCES

1. *Chukhrai M.* Instytucjonalizacja wolonters'kogo руhu v Ukraї'ni: realii' ta perspektyvy [Institutionalization volunteer movement in Ukraine: realities and perspectives] / М. Chukhrai // Sotsiolohichni studiyi. 1(2). 2013. – Pp. 104–108. <http://qoo.by/t27> [in Ukrainian]
2. *Chystyakova I.* Stanovlennja mizhnarodnogo wolonters'kogo руhu [Becoming an international volunteer movement] / I. Chystyakova // Materialy Mizhnarodnoyi Naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, Ternopil', Kvitен' 17–18. 2014. [in Ukrainian]
3. *Krapivina H.* Svitovyy wolonters'kyj ruh: stan i status [World volunteering: condition and status] / H. Krapivina // Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrayiny. 1. 2012. – Pp. 73–76, <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/44739>. [in Ukrainian]
4. *Novikova L.* Dovira do social'nyh instytucij ta grup [Confidence in social institutions and groups] / L. Novikova // Pres-reliz KMIS. 2016. <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=579&page=1> [in Ukrainian]
5. Postmaidanna blagodijnnist' i volonterstvo-2015: rezul'taty socdoslidzhennja [Postmaydan-na charity and volunteering 2015: the results of sociological research] / Fond «Demokratychni initsiatyvy imeni I. Kucheriva», 2015. <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/postmaidannazhennja-.htm> [in Ukrainian]
6. «World giving index: a global view of giving trends», rublications. <https://www.cafonline.org/about-us/publications>
7. Zvit doslidzhennja «Volonters'kyj ruh v Ukraї'ni» [The report studies «Volunteerism in Ukraine»] 2014. <http://www.gfk.com/en-pk/insights/press-release/85-ukrajinciv-vvazhajut-shcho-volonterskii-rukhdopomagaje-zmicnennjumiru/> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії 29.10.2016

Прийнята до друку 12.11.2016

SOCIO-CULTURAL AND INSTITUTIONAL SPACE OF VOLUNTEERING IN UKRAINE: THE CONTEXT AND DYNAMICS

O. O. Protsenko

*V. N. Karazin Kharkiv National University,
Kharkiv, Ahsarova Str. 5 / app. 111,
olga.protsenko@aiesec.net*

The article deals with dynamics of volunteering development in Ukraine. A sharp surge of volunteering all over the world and its reasons are shown in the paper. The results of volunteering researches conducted by Ukrainian sociological services such as GfK Ukraine, Ilko Kucheriv «Democratic Initiatives» foundation, Razumkov Centre are shown. The paper compares Ukraine's position in the World Giving Index within the last six years. The position of our country in this rating has increased in 2014. In addition, the volunteering legislation base in the developed countries and legislation base in Ukraine are discussed. An importance of regulation and acknowledgement of volunteer work, according to the experience of developed countries, are shown in the article. It is deals with the dynamics of normative legal acts of volunteering and creation of the Coordination Council of providing volunteer and charitable assistance in Ukraine. Finally, specific characteristics are highlighted of socio-cultural and institutional space of volunteering in the modern Ukrainian society. There are credit to volunteers, heterogeneity of volunteers, volunteering among displaced people, institutionality of volunteer work, securitization of volunteering activities, media and social networks as tools for volunteers' strategies, discourse of volunteering in media, volunteering as a way to accumulate political capital.

Keywords: volunteering, volunteer activity, institutional space, socio-cultural space.